

ԳԱՎԻԹ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

**ԵՊՀ դասախոս, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ վաստակավոր իրավաբան**

ԿԱԼԱՆՔԻ ՀԱՐՑԵՐԸ «ՈՐՈՂԱՅԹ ՓԱՌԱՅՈՒՄ»

(համեմատաիրավական վերլուծություն)

XVIII դարի երկրորդ կեսին Հայաստանը գտնվում էր երկու հակամարտող միահեծանությունների՝ Պարսկաստանի և Թուրքիայի տիրապետության տակ: Անտանելի սոցիալական քաղաքականությունը՝ բարձրացված օրենքի աստիճան, չքողարկված կրոնական խտրականությունը հայ ժողովրդի բոլոր խավերին հասցրել էին արտակարգ ծանր վիճակի: Նման պայմաններում պարբերաբար առաջ էին քաշվում հայ ժողովրդի ազատագրման տարբեր ծրագրեր: Այդ հիմնահարցի լուծմանն էր ուղղված նաև ուշ միջնադարի հայ քաղաքական-իրավական միտքը, մասնավորապես՝ Շ.Շահամիրյանի «Որոգայթ փառացը» (1773թ.): Այդ տրակտատը՝ որպես հայ բուրժուական-իրավական մտքի ականավոր հուշարձան, հայագիտության մեջ դիտարկվում է որպես Հայաստանի ազատագրական ծրագիր՝ հայ-ռուս-վրացական ռազմաքաղաքական եռյակ միություն ստեղծելու միջոցով¹:

Շ. Շահամիրյանի «Որոգայթ փառացը»՝ որպես հայ ազգային-ազատագրական շարժման կազմակերպման իրավական կառուցակարգի նախագիծ², ունի նաև 521 հոդվածից բաղկացած օրենսդրական բաժին՝ ազատագրված Հայաստանի համար առաջարկվող օրենքների նախագծերի տեսքով: Տրակտատի այդ բաժնում նախատեսված են նաև դատական իրավունքի նորմեր՝ նվիրված նյութական և դատավարական իրավունքի տարբեր ոլորտներին:

Հարկ է նկատել, որ տարբեր մասնագետների կողմից ուսումնասիրվել են «Որոգայթ փառացի» առանձին ինստիտուտներ, սակայն կալանավորման կիրառմամբ անձի ազատության և անձեռնմխելիության իրավունքի սահմանափակման տեսանկյունից հետազոտություն չի իրականացվել:

Այս օրերին, երբ արագ տեմպերով իրա-

կանացվում են քրեական արդարադատության համակարգի բարեփոխումների մեծածավալ աշխատանքներ, «Որոգայթ փառացում» ամրագրված կալանավորման հիմնախնդիրների ուսումնասիրությունն ունի ոչ միայն պատմական և գիտական, այլև կարևոր գործնական նշանակություն: Այս դատողությունները գուրկ չեն համապատասխան հիմքից, դրանք պայմանավորված են նրանով, որ «Որոգայթ փառացում» կարմիր թելի նման անցնում է մարդու բարձրագույն արժեք լինելու գաղափարը, որը նույնպես դրված է քրեական արդարադատության բարեփոխումների հայեցակարգի հիմքում: Այս առումով ուշագրավ է հատկապես «Որոգայթ փառացի» 3-րդ հոդվածը, որում սահմանված է. «Հայ թե այլագգի արական կամ իզակյան սեռի պարկյանող յուրաքանչյուր անձ, որը ծնվել է Հայաստանի հողի վրա կամ, գաղթելով օտար աշխարհից, հաստատվել է Հայաստանում՝ հավասարապես և միշտ ազատ է իր գործունեության մեջ (...)»³:

Անձի գործունեության ազատության վերաբերյալ այս դրույթը հիմնարար նշանակություն ունի պետության մեջ անձի իրավական կարգավիճակի տեսանկյունից, այն համարվում է անձի և պետության միջև ծավալվող բոլոր տեսակի փոխհարաբերությունների կանոնակարգման հիմքը: Մասնագետների իրավացի գնահատմամբ «Որոգայթ փառացի» հիշյալ դրույթը համահունչ է Ջոն Լոկի՝ մարդու ազատության մասին դրույթին⁴, որի համաձայն. «Քաղաքական իշխանության և դրա ծագման ճիշտ ընկալման համար, մենք պետք է քննության ենթարկենք, թե ինչպիսի բնական վիճակում են գտնվում բոլոր մարդիկ, իսկ դա բացարձակ ազատության վիճակն է՝ իրենց գործողությունների և ունեցվածքի ու անձի տնօրինության վերաբերյալ, որն իրենք են անհրաժեշտ համարում բնու-

թյան օրենքի սահմաններում՝ առանց թույլտվություն խնդրելու այլ իշխանություն ունեցող անձից, և ամեն մի իրավունք համարվում է փոխադարձ, և ոչ ոք մյուսից ավելի իրավունքներ չունի: (...) Հասարակության մեջ մարդու ազատությունն այն է, որ նա չի ենթարկվում մեկ այլ իշխանության, բացի նրանից, ինչ սահմանված է պետության համաձայնությամբ, չի գտնվում որևէ մեկի իշխանության տակ և սահմանափակված չէ որևէ օրենքով, բացառությամբ այն օրենքների, որոնք կսահմանվեն օրենսդիր մարմինների կողմից՝ նրան ցույց տրված վստահությանը համապատասխան... Դա ազատությունն է ... բոլոր դեպքերում, եթե դա չի արգելում օրենքը՝ հետևելու սեփական ցանկությանը և կախված չլինելու մեկ այլ ինքնակամ մարդու անհաստատ, անորոշ, անհայտ կամքից»⁵:

Անձի գործունեության ազատության իրավունքի վերաբերյալ այսպիսի լայն ընկալումը, իհարկե, հավասարապես երաշխավորում է նաև յուրաքանչյուր անձի անձնական ազատությունն ու անձեռնմխելիությունը, ինչն իր հերթին ենթադրում է, որ անձը կարող է զրկվել իր ազատությունից պետական մարմինների (մեծամասամբ արդարադատության մարմինների) կողմից ոչ կամայական, այլ միայն օրենքով նախատեսված դեպքերում և պատշաճ իրավական ընթացակարգի պահպանմամբ: Սա մի գաղափարախոսություն է, որն ընկած է 20-րդ դարի ժողովրդավարական և իրավական պետությունների սահմանադրությունների, ինչպես նաև մարդու իրավունքների պաշտպանությանը նվիրված միջազգային իրավական ակտերի հիմքում:

Իրավունքի տեսությունը զարգացնում է այն գաղափարը, որ թեև յուրաքանչյուր ոք ազատ է, սակայն դա չի կրում բացարձակ բնույթ. հասարակությունն օժտված է այդ ազատությունից զրկելու կամ այն սահմանափակելու իրավասությամբ⁶: Յուրաքանչյուր իրավական համակարգում անխուսափելիորեն առաջանում են այնպիսի իրավիճակներ, երբ անհրաժեշտ է լինում անձի ազատությունը և անձեռնմխելիությունը սահմանափակել ի նպաստ այլ՝ ինչ-որ կենսականորեն ավելի կարևոր շահերի⁷: Այս տրամաբանությունն ընկած է նաև «Որոգայթ փառացի» հիմքում: Իրականում, այն ոչ միայն երաշխավորում է անձի ազատության և անձեռնմխելիության

իրավունքը, այլև սահմանում է այդ իրավունքի սահմանափակման դեպքերն ու կարգը, անձի իրավունքներն ու պարտականությունները և ամենակարևորը՝ այդ իրավունքի սահմանափակման նկատմամբ նախնական դատական վերահսկողությունը: Այսինքն՝ փորձ է արվել հավասարակշռել հանրային և մասնավոր շահերը դրանցից որևէ մեկի գերակայությունը կանխելու համար:

«Որոգայթ փառացի» վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ անձի ազատությունը և անձեռնմխելիությունը կարող են սահմանափակվել նաև կալանքի միջոցով, որը սակայն չի ընկալվում ներկայիս իմաստով՝ որպես մեղադրյալի նկատմամբ կիրառվող խափանման միջոց, այլ ունի մի քանի իրավական բնույթ և կիրառման սահմաններ, կարգ և նպատակ:

Այսպես, Տրակտատի 218-րդ և 503-րդ հոդվածները սահմանում են քրեական գործերով կալանքի կիրառման հիմքերը, կարգն ու պայմանները, իսկ 146-րդ, 147-րդ, 165-րդ, 166-րդ, 209-րդ, 211-րդ և 213-րդ հոդվածները քաղաքացիաիրավական պարտավորությունների չկատարման հիմքով կալանքի կիրառման դեպքերը, կարգն ու պայմանները, 308-րդ, 309-րդ և 316-րդ հոդվածներում խստվում է զինվորական կարգապահությունը խախտած զինվորականների կալանավորման մասին և այլն:

Այլ կերպ ասած՝ «Որոգայթ փառացում» կալանքը սահմանված է ոչ միայն քրեական վարույթի ընթացքում հանցանքի կատարման մեջ կասկածվող անձի պատշաճ վարքագիծը երաշխավորող, նրա ոչ պատշաճ վարքագիծը կանխող հարկադրանքի միջոց, այլև որպես քաղաքացիական պարտավորությունների չկատարման դիմաց պատասխանատվության միջոց և զինվորական կարգապահությունը խախտող զինվորականների նկատմամբ կիրառվող կարգապահական պատասխանատվության միջոց: Այսինքն, կալանքը «Որոգայթ փառացում» ներկայացվում է որպես ունիվերսալ բնույթի պետական հարկադրանքի միջոց, որի կիրառման սահմանները բավականին ընդարձակ են:

Փաստորեն, «Որոգայթ փառացում» կալանքի միջոցով անձի ազատության և անձեռնմխելիության իրավունքի սահմանափակումը կոչված է ապահովելու (կենսականորեն

անհրաժեշտ շահ) մի դեպքում՝ քրեադատավարական հարաբերությունների պատշաճ զարգացումը, մեկ այլ դեպքում՝ քաղաքացիաիրավական պարտավորությունների կատարումը և երրորդ դեպքում՝ զինվորական կարգապահությունը:

Այժմ անդրադառնանք դրանցից յուրաքանչյուրի ընդհանուր բնութագրի վերլուծությանը:

Ինչպես նշեցինք վերևում, քրեական հանցագործության մեջ մեղադրվող անձի կալանավորման հարցերը հիմնականում կանոնակարգված են տրակտատի 218-րդ և 503-րդ հոդվածներում: Դրանց վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ կալանքը չի համարվում որպես խափանման միջոց: Մի դեպքում կալանքը կիրառվում է որպես ապահովող միջոց, որի նպատակն է ապահովել անձի ներկայությունը դատարանում, մեկ այլ դեպքում՝ այն ունի պատժիչ բնույթ և կիրառվում է առանց որևէ հատուկ նպատակի: Այսպես, տրակտատի 503-րդ հոդվածը (**Ամսվա դատավորի⁸ գործունեության մասին**) սահմանում է. «*Եթե մեկն ամսվա դատավորին զանգարվում է մեկ ուրիշի մասին՝ որպես քրեական հանցագործի՝ մարդասպանի, վերքեր հասցնողի, ծեծողի կամ պարիսպ անարգողի, ապա դատավորը հրավիրում է մեղադրվողին և նրան հայրնում զանգարվողի զանգարել: Եթե մեղադրվողը սպանություն է կատարել՝ իսկույն բանտարկվում է, եթե վերքեր է հասցրել, ծեծել է կամ անարգել, ապա մեղադրվողից, ըստ օրենքի, պահանջում է նրա անչի երաշխավոր, որպեսզի դատական վարույթի ժամանակ դատարանում ապահովի մեղադրյալի ներկայությունը, և ապա բաց է թողնում նրան [մեղադրյալին]:/.../:* Տրակտատի 218-րդ հոդվածի (**Քրեական հանցագործի երաշխավորի մասին**) համաձայն. «*Քրեական հանցագործը չի կարող երաշխավոր ունենալ, քանի որ պետք է հարկադիր կերպով բանտարանում մնա մինչև դատական վարույթի ավարտը: Եթե նրա հանցավոր լինելու մասին բողոքը կասկածելի է, ապա դատարանը կարող է նրա համար երաշխավոր ընդունել, սակայն երաշխավորը պետք է անուն ու համբավ ունեցող մարդ լինի և ավելի քան տասը բյուր (հարյուր հազար) արծաթ դահեկան գնահատվող ունեցվածքի տեր: (...):»:*

Ինչպես տեսնում ենք վերոնշյալ հոդված-

ներից՝ ծանր հանցանքի կատարման մեջ մեղադրվող քրեական հանցագործների համար կալանքը կիրառվում է անվերապահորեն, առանց որևէ բացառության, ընդ որում՝ բացառելով որևէ այլընտրանքի կիրառումը: Սրանով է պայմանավորված մեր այն դատությունը, որ կալանքը ներկայացվում է որպես պատժիչ միջոց: Այնուհայտ է, որ այս դեպքում անտեսվում է անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը, որը ժամանակակից իմաստով անձի իրավունքների կարևոր երաշխիք է: Հարկ է նաև նկատել, որ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը ներկայացվում է որոշակի հակասությունների ձևով: Օրինակ՝ նվազ ծանր հանցագործությունների դեպքում այն որոշակիորեն երաշխավորվում է. խոսքը մասնավորապես նրա մասին է, որ նվազ ծանր հանցագործությունների դեպքում, եթե անձի հանցավոր լինելը կասկածելի է, ապա դատարանն իրավունք ունի նրան երաշխավորությամբ ազատ արձակելու: 218-րդ հոդվածում մասնավորապես կարդում ենք. «...*Եթե նրա հանցավոր լինելու մասին բողոքը կասկածելի է, ապա դատարանը կարող է նրա համար երաշխավոր ընդունել...*»: Ասվածի հիման վրա կարելի է փաստել, որ անմեղության կանխավարկածը ներկայացվում է որպես միջոց, որը պաշտպանում է անձանց ոչ ակնհայտ հանցագործություններից, երբ կան կասկածներ նրա կողմից հանցանք կատարած լինելու վերաբերյալ: Եթե անձի կողմից հանցանք կատարած լինելը, թեկուզև նախնական քննության ընթացքում, կասկած չի հարուցում, կամ եթե կասկածը վերաբերում է ծանր հանցագործության, ապա անմեղության կանխավարկածը «չի գործում»⁹:

Վերոնշյալ հոդվածներից նաև հետևում է, որ տրակտատում ոչ միայն նահանջ կա անմեղության կանխավարկածից, այլև սահմանված է կանոն այն մասին, որ գուտ հանցանքի ծանրությունը բավարար է անձին կալանքի միջոցով ազատությունից զրկելու համար: Այդուհանդերձ, վերոնշյալ հոդվածներն ունեն նաև որոշակի դրական կողմեր, որոնք արտահայտվում են հետևյալ կերպ՝ նվազ վտանգավորություն ներկայացնող հանցանքների կատարման մեջ կասկածի դեպքում պահանջվում է պարտադիր երաշխավորություն՝ կալանքի կիրառումը կապելով բացառապես երաշխավորության բացակայության հետ:

Այս պահանջը նաև հուշում է, որ բոլոր հանցագործությունների վերաբերյալ գործերով պարտադիր պետք է կիրառվի որևէ **ապահովող** միջոց, դրա հարցում հայեցողություն չկա: Եթե հանցանքը ծանր է, ապա պետք է կիրառվի կալանք, իսկ եթե նվազ ծանր է, ապա երաշխավորություն, իսկ վերջինի անհնարինության դեպքում՝ կալանք: Այս կանոնը ցույց է տալիս, որ նվազ ծանր հանցագործությունների դեպքում կալանքը ներկայացվել է որպես բացառիկ միջոց՝ կապվելով բացառապես այլընտրանքային միջոցի կիրառման անհնարինության հետ: Այս տրամաբանությունն այսօր զարգացված է նաև քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի հայեցակարգում, որում նույնպես նշվում է, որ կալանքը պետք է լինի բացառություն. պետք է կիրառվի միայն այն դեպքում, երբ կիսմեծավորվի, որ նախ՝ անձը կարող է դրսևորել ոչ պատշաճ վարքագիծ, որն անհրաժեշտ է խափանել, երկրորդ՝ այլ խափանման միջոցները բավարար չեն անձի ոչ պատշաճ վարքագիծը կանխելու, վարույթն իրականացնող մարմնի տրամադրության տակ մեղադրյալի ներկայությունն ապահովելու համար:

Այսպիսով, «Ռոզգայթ փառացում» կալանքը չի կիրառվում որպես անձի որևէ գործողությունը խափանելու, այլ ընդամենը անձի ներկայությունը դատարանում ապահովելու համար: Այս հետևությունը բխում է նաև տրակտատի 145-րդ հոդվածից, որի համաձայն. *«Յուրաքանչյուր անձ, որի նկատմամբ դատարանն հայց է հարուցվել, պարտավոր է դատարան ներկայանալ իրեն երաշխավորող անձի ստորագրած երաշխավորագրով, որում գլխավոր պայմանը հետևյալն է. եթե ամբաստանյալը դատարանից խուսափի երաշխավորը պարտավոր է փոխարինել նրան: Եթե ամբաստանյալը երաշխավոր չի ներկայացնում կալանվում է, մինչև դատարանի կողմից վճռի կայացումը»:*

Ասվածը պայմանավորված է դատավարության տիպով և ձևով: Տրակտատի ուսումնասիրությամբ զբաղվող մասնագետները միանշանակ այն կարծիքին են, որ դատավարությունը նրանում նկարագրված է որպես մեղադրական, մրցակցային¹⁰, իսկ որպես կանոն այդ դատավարություններում կալանքն այլ բնույթ է ձեռք բերում՝ այն ոչ թե ունենում է խափանող, այլ ապահովող բնույթ, որի նպա-

տակն է դատական նիստին անձի ներկայությունն ապահովելը¹¹:

Ինչ վերաբերում է կալանքի կիրառման իրավունք ունեցող սուբյեկտին, ապա ըստ տրակտատի 354-րդ և 503-րդ հոդվածների՝ նման իրավունք ունի մեկամսյա դատավորը¹², որի պարտականությունն էր անհետաձգելի հայցերի գործերով զիջեր ու ցերեկ միջոցառումներ ձեռնարկելը, մասնավորապես՝ հայցվորներին օգնելու, **Փախուստի մեջ գտնվողին կալանելու ու մինչև դատավարության օրը կալանված պահելու և դատարան ներկայացնելու ձևով:**

Կարևոր է նաև ընդգծել, որ «Ռոզգայթ փառացը» սահմանում է նաև կալանքի ենթակա անձի իրավունքների պաշտպանության որոշակի երաշխիքներ: Խոսքը մասնավորապես վերաբերում է տրակտատի 185-րդ հոդվածում սահմանված նորմին, ըստ որի՝ այն մասին, որ պաշտոնյան, ինչպիսի բարձր իշխանության ծառայող էլ լինի, իրավունք չունի կալանելու նպատակով դուռը ջարդելով տուն մտնել. բնակիչն արդար լինի, թե մեղավոր: Վերադասի հրահանգի համաձայն՝ կարելի է ներս մտնել և ձեռքակալել մեղավորին, եթե միայն դուռը բաց է: Թեև այս նորմն առավելապես երաշխավորում է անձի բնակարանի անձեռնմխելիությունը, սակայն կարևոր դրույթ է սահմանում նաև անձի ազատության իրավունքի համար: Կալանավորված անձի իրավունքների երաշխիք է սահմանում նաև տրակտատի 309-րդ հոդվածը, որի համաձայն. *«Հայոց նախարարն իրավունք ունի զինվորական յուրաքանչյուր պաշտոնյայի դեմ մեղադրանք ներկայացնել և կալանել տալ, սակայն կալանավորվածին պաշտոնից հեռացնելու համար պարտավոր է ունենալ արարքի հանցավորության աստիճանից ելնող դատական վճիռ»:* Այս դրույթը սահմանում է շատ կարևոր սկզբունքային պահանջ, մասնավորապես այն, որ միայն դատավճիռը կարող է անձի համար առաջացնել իրավական հետևանք՝ անկախ նրանից անձը կալանավորվել է, թե ոչ: Եթե դատարանի կողմից անձը մեղավոր չի ճանաչվել հանցանքի կատարման մեջ, ուրեմն չի կարող զուտ կալանելն առաջացնել իրավական որևէ հետևանք:

Բացի կալանքից՝ «Ռոզգայթ փառացը» նախատեսում է նաև անձի ազատությունը սահմանափակող այլ գործողություններ¹³:

Նրանում նախատեսված է նաև քրեական հանցագործին ձեռքարկելու հնարավորություն, մասնավորապես՝ **186-րդ հոդվածը սահմանում է.** «Պաշտոնատար անձը, համաձայն իր վերադաս իշխանավորի հրահանգի, խուզարկում և խսկույն ձեռքարկում է պահանջված մարդուն, և վերջինս պարտավոր է, ենթարկվելով նրան, զնալ, ուր պաշտոնյան հրամայում է»:

Ամփոփելով քրեական գործերով կալանքի կիրառման ընդհանուր բնութագիրը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ այն բնույթով ապահովող դատավարական հարկադրանքի միջոց է, ոչ թե խափանող, երկրորդ՝ անմեղության կանխավարկածը որոշակիորեն նահանջած է կալանքի կիրառման դեպքում, երրորդ՝ ծանր հանցագործությունների դեպքում կալանքը կիրառվում է առավելապես որպես պատիժ, չորրորդ՝ կալանք կիրառելու իրավասությունը դատարանինն է:

Անդրադառնալով քաղաքացիաիրավական պարտավորությունների կատարումն ապահովելու նպատակով կալանքի հարցերին՝ նշենք, որ այն առավել հանգամանորեն է կարգավորված, քան քրեական հանցագործներին կալանավորելը:

Տրակտատի 209-րդ հոդվածը (**Պարտապանի անձի կամ ունեցվածքի նկատմամբ կալանք սահմանելու մասին**) սահմանում է. «Բացի քրեական գործերից, պարտքի վերաբերյալ յուրաքանչյուր դատավճռի դեպքում, եթե պարտատերը տասնհինգօրյա ժամկետում չի ստանում դատավճռով հաստատված իր առնելիքը, ապա կարող է խնդրագրով դիմել դատարան, որպեսզի պարտատիրոջ անձի կամ ունեցվածքի նկատմամբ կալանք սահմանվի»: Տրակտատի 211-րդ հոդվածի (**Պարտատիրոջ պարտքը վճարելու կարգի մասին**) համաձայն. «Յուրաքանչյուր հայցվոր, եթե (իր տնօրինության տակ է) վերցնում է պարտապանի ունեցվածքը, պարտապանի անձը մնում է անձեռնմխելի: Եթե (պարտատերը) հավաքելով պարտապանի ողջ ունեցվածքը՝ պարզում է, որ չի փակում նրա պարտքը, ապա կարող է բռնել և բանտարկել տալ պարտապանին՝ ըստ սահմանված կարգի մեկ տարի հոգալով նրա բանտային ծախսերը: Մեկ տարուց հետո, եթե պարտապանը չի ուզում բանտում ևս երեք տարի մնալ, կարող է պարտավորագիր տալ պարտատիրոջը՝ երեք

տարվա ժամկետով, եթե ոչ՝ բանտում կմնա երեք տարի, երեք տարուց հետո նա կարող է ազատ արձակվել, եթե պարտքը կազմում է հայտի արժաք դահեկան, եթե ավելին է, ապա մնում է բանտում մինչև պարտքը լրիվ վճարելը: 213-րդ հոդվածը (**Պարտապանի կողմից թաքցված ունեցվածքի դատական կարգով տնօրինման մասին**) սահմանում է. «Յուրաքանչյուր պարտապան, որը պարտատերերից թաքցնում է իր ունեցվածքը և դատաքննությանը կեղծ հաշվեցուցակ ներկայացնում և հաստատվում է, որ թաքցրել էր իր ունեցվածքը, այսպիսի պարտապանը պարտքերից չի ազատվում. թաքցրած ունեցվածքը հանձնում է և բանտարկվում մինչև պարտքի լրիվ վճարումը»:

Սույն հոդվածների վերլուծությունից ակնհայտ է, որ թեև կալանքը կիրառվում է որպես պարտավորության չկատարման դիմաց պատասխանատվություն, սակայն, ի տարբերություն քրեական հանցագործներին կալանավորելու ինստիտուտի, տրակտատը պարտքի գործով կալանքի կիրառման համար հստակ սահմանում է այն կիրառելու հիմքերը՝ **հայցվորի կողմից դատավճռով հաստատված առնելիքը տասնհինգօրյա ժամկետում չստանալը կամ պարտքը մարելու համար պարտապանի գույքի անբավարարությունը, կամ մինչև պարտքն ամբողջությամբ մարելը, կարգն ու պայմանները, անձի իրավունքներն ու ազատությունները և այլն:**

Տրակտատի 146-րդ հոդվածը կանոնակարգում է պարտքի գործով կալանվածին կերակրելու հարցը, որի համաձայն. «Պարտքի գործով բանտարկված յուրաքանչյուր պատասխանողի համար հայցվորը պարտավոր է կերակրի և այլ կարիքների համար օրական մեկ արժաք դահեկան մուծել բանտային վարչություն»: Իսկ 147-րդ հոդվածը սահմանում է հայցվորի կողմից այդ պարտավորության չկատարման հետևանքները, մասնավորապես՝ ազդարարելով. «Անձը, որ կալանքի վերցվել պարտատիրոջ հայցով, եթե երեք օրվա ընթացքում չի ստանում ամենօրյա մեկ արժաք դրամը՝ ազատ է համարվում իր պարտքերից և վճռական հրամանով ազատ է արձակվում բանտից՝ կամովին տնօրինելու իր գտնվելու տեղը, իսկ հայցվորը կորցնում է իր ստանալիքը»: Հասկանալի է, որ տրակտատը հստակ սահմանազատում է հանրա-

յին և մասնավոր հարաբերությունները և դրանով պայմանավորված տարբերակում է դնում քրեական հանցագործների կալանքի և քաղաքացիաիրավական պարտավորությունների չկատարման դեպքում կալանքի միջև: Պետությունը, չունենալով պարտավորություն մասնավոր անձանց միջև քաղաքացիաիրավական հարաբերություններին միջամտելու, բնականաբար, չունի նաև պարտավորություն՝ հանրային միջոցներ օգտագործելով պաշտպանել այդ իրավահարաբերություններից տուժածներին: Հենց այդ գաղափարի վրա էլ խարսխված է պարտքի գործերով կալանավորվածներին հայցվորի կողմից կերակրելու պահանջը, իսկ այն չկատարելու դեպքում պատասխանողին ազատ արձակելը: Այս նորմերից հետևում է, որ Շահամիրյանը փորձել է հավասարակշռել պարտապանի և պարտատիրոջ շահերը: Այդ հավասարակշռման որսևորումներից է այն, որ եթե ոսկու, արծաթի և այլ պարտքերի պատճառով բանտարկվածը փախչում է բանտից, ապա նահանգի կառավարիչը պարտավոր է հատուցել պարտատիրոջ պարտքը (166-րդ հոդված): Ակնհայտ է, որ այս կանոնը կոչված է երաշխավորելու հայցվորի իրավունքը:

Ելնելով մարդասիրության սկզբունքից՝ տրակտատը որոշակի կանոնակարգումներ ունի նաև պարտապանի իրավունքների երաշխավորման համար: Խոսքը մասնավորապես այն մասին է, որ տրակտատի 165-րդ հոդվածի համաձայն. «Ամեն մի պարտապան, որը կալանվել է ոսկու, արծաթի, գինու, ցորենի և այլ պարտքի պատճառով, և բանտում փակված է ոչ որպես քրեական հանցագործ, եթե իր անձի համար ժամանակավոր երաշխավոր գտնի և նրա ձեռքով ստորագրված երաշխավորագրի համձնի իր բանտապետին՝ կարող է ամեն շաբաթ երեկոյան բանտից դուրս գալ և լույս կիրակի գիշերն ազատ անցկացնել իր ընտանիքի հետ, օրվա մեջ մտնել եկեղեցի, շրջել քաղաքում և նույն երեկոյան նորից վերադառնալ բանտ»:

Եթե համեմատական անցկացնենք քրեական հանցագործներին կալանավորելու և քաղաքացիական պարտավորությունների չկատարման համար կալանավորելու ինստիտուտների միջև, ապա կտեսնենք դրանց կիրառման հարցում էական տարբերությունները: Մասնավորապես, եթե քրեական հացա-

գործությունների դեպքում կալանք կիրառելը համարվում է պարտադիր, ապա քաղաքացիական պարտավորությունների դեպքում միայն այն դեպքում է պարտադիր, երբ անձը չի կարող գտնել երաշխավոր՝ այս կանոնը քրեական հանցագործների դեպքում կիրառելի է միայն նվազ ծանր հանցագործությունների վերաբերյալ գործերով: Բացի այդ, եթե որոշ քրեական հանցագործությունների դեպքում բացառվում է երաշխավորությունը, այլ պարտադիր պետք է կիրառվի կալանք, օրինակ, սպանության դեպքում, ապա քաղաքացիական պարտավորությունների դեպքում պարտադիրություն չկա, այլ պահանջվում է, որ անձը ներկայացնի երաշխավոր, որի չլինելու դեպքում նոր կալանքը դառնում է պարտադիր: Քաղաքացիական պարտավորությունների գործերով կալանվածին պահելը դրվում է պարտատիրոջ վրա, եթե նա չի տրամադրում համապատասխան միջոցներ կալանքի տակ գտնվող պարտատիրոջը պահելու համար, ապա վերջինս ազատվում է: Այս դեպքում հանրային շահը բացակայում է, ուստի նման կանոնակարգում է սահմանված, մինչդեռ, քրեական հանցագործությունների դեպքում հասկանալի է, որ հեղինակը հստակ ընկալում է արարքի հանրային վտանգավորության բնույթը, պետության պարտավորությունները նման արարքների դեմ պայքարելու հարցում, ուստիև սահմանում է ոչ միայն կալանքի կիրառման պարտադիրությունը, այլև նույնի վրա չի դնում կալանվածին կերակրելու պարտավորությունը:

Նկատենք, որ թեև այսօր արդիական չէ քաղաքացիական պարտավորությունների չկատարման հիմքով կալանքի ինստիտուտը, քանի որ այն ուղղակիորեն արգելված է ինչպես ՀՀ Սահմանադրության 16-րդ հոդվածով, այնպես էլ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայով, սակայն իրականությունն այն է, որ պարտքի գործերով կալանքը մինչև 1963 թվականը կիրառվել է Եվրոպայում և հայտնի է եղել նաև ռուսական իրականությունում:

Ն. Լանգեն նշում է, որ 17-րդ դարում Ռուսաստանում բանտարկել են ոչ միայն հանցագործությունների մեջ մեղադրվողներին, այլև հայցով պատասխանողներին: Սակայն, ըստ հեղինակի, այդ համարվել է կամայակա-

նություն և չարաշահում, որը դադարեցվել է 1637 թվականին՝ Յար Միխաիլ Ֆեոդորովիչի կողմից արձակված հրամանով, ըստ որի՝ հայցային գործերով որևէ մեկին չպետք է բանտարկել, այլ պետք է հանձնել կատարածուի հսկողությանը¹⁴:

Այս առումով հետաքրքրական է նաև Անգլիայի իրավունքը: Անգլիական իրավունքին հայտնի է անձի ազատության և անձեռնմխելիության իրավունքի կարևորագույն երաշխիքը՝ դատական վերահսկողությունը, որն առաջին անգամ սահմանվեց դեռևս 1215 թվականի Ազատությունների մեծ խարտիայով, այնուհետև Habeas Corpus ակտով, որը պատմության մեջ 39 անգամ վերահաստատվել է¹⁵:

1816 թվականի Habeas Corpus վերահաստատված ակտով սահմանվեց, որ դատական վերահսկողության մեխանիզմը տարածվում է նաև պարտքի գործերով ձերբակալման և կալանավորման դեպքերի նկատմամբ¹⁶: Սա նշանակում է, փաստորեն, որ Անգլիայում գոյություն է ունեցել պարտքի գործերով ձերբակալում և կալանավորում, որը, սակայն, ի տարբերություն Ռուսական իրավունքի՝ ոչ թե վերացվել է, այլ ընդամենը սահմանվել է, որ պարտքի գործերով անձին ազատությունից զրկելը պետք է լինի դատական վերահսկողության օբյեկտ:

Ինչպես նշեցինք, քաղաքացիական գործերով կալանավորումը եվրոպական տարածաշրջանում գոյություն է ունեցել մինչև 1963 թվականը, երբ ընդունվեց Մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածին լրացնող թիվ 4 արձանագրությունը, որի 1-ին հոդվածը (**Պարտքերի համար ազատությունից զրկելու արգելքը**) սահմանում է. «Ոչ ոք չի կարող զրկվել ազատությունից լոկ այն հիմքով, որ ի վիճակի չէ կատարելու որևէ պայմանագրային պարտավորություն»¹⁷: Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ պարտքի դիմաց կալանավորելու մասին ուղղակիորեն նշում է պարունակում 1954 թվականի Հաագայի քաղաքացիական դատավարության մասին կոնվենցիան¹⁸, որի 26-րդ հոդվածում խոսվում է այն մասին, որ. «Պարտքի դիմաց բանտարկելը որպես քաղաքացիական կամ առևտրային գործերով կանխիչ կամ կատարման միջոց չի կարող կի-

րառվել նաև պայմանավորվող պետություններից մեկի քաղաքացի համարվող օտարերկրացիների նկատմամբ այն դեպքերում, երբ այն չի կիրառվում սեփական քաղաքացիների նկատմամբ: Այն փաստը, որը կարող է օգտագործվել այդ երկրում բնակության վայր ունեցող քաղաքացու կողմից, որպես պատճառ պարտքի դիմաց բանտարկությունից ազատվելու համար, հավասարապես կարող է վկայել պայմանավորվող պետության քաղաքացու օգտին, եթե նույնիսկ այդ փաստը տեղի է ունեցել արտասահմանում»: Ինչպես տեսնում ենք, Կոնվենցիայի մակարդակով թույլատրվում է քաղաքացիական պարտավորությունների համար անձին զրկել ազատությունից, իհարկե ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված լիներու դեպքում: Վերևում արդեն նշեցինք, որ դա Հայաստանի համար արդիական չէ, քանի որ արգելվում է ՀՀ Սահմանադրությամբ: Կարծում ենք՝ եվրոպական տարածաշրջանում ևս չի կիրառվում քաղաքացիական պարտավորությունների չկատարման դիմաց կալանքը, քանի որ արգելվում է ՄԻԵԿ 5-րդ հոդվածով:

Ինչևէ, անդրադառնալով «Ռոզգայթ փառացին»՝ նշենք, որ զինվորական կարգապահությունը խախտող զինծառայողների նկատմամբ կալանքի կիրառումն ունի այն նույն օրինաչափությունները, ինչ կալանքի մնացած տեսակները: **Այսպես, տրակտատի 308-րդ հոդվածը** (Վերադասի կողմից տույժի ենթարկված զինվորականի ազատ արձակման մասին) սահմանում է. «Յուրաքանչյուր զինվորական, որը կարգապահական տույժի կամ **կալանման է ենթարկվել որևէ վերադասի կողմից**՝ գորապետից սկսած մինչև հարյուրապետ և վարչատարածքների կառավարիչներ, **պատժված լինելով հրամանով հնազանդվում է նրան և ոչ ոք չի կարող նրան ազատ արձակել բացի դատարանի վճռից**, որն արդար հատուցում է տալիս պատժողի և պատժողի արարքներին»:

Եթե այս դրույթը համեմատենք ներկայում գործող զինվորական կարգապահությունը խախտող զինծառայողի նկատմամբ կիրառվող կարգապահական կալանքի հետ, ապա կտեսնենք, որ դրանք իրարից էականորեն չեն տարբերվում: Երկու դեպքում էլ մնան կալանք կիրառելու իրավասությունը զինվորական հրամանատարությանն է: Սակայն կարելի է

վստահաբար պնդել, որ տրակտատն առավել առաջադիմական է, քանի որ «...**ոչ ոք չի կարող նրան ազատ արձակել բացի դատարանի վճռից...**» դրույթը նշանակում է, որ մեան կալանքը գտնվել է դատական վերահսկողության տիրույթում, մինչդեռ գործող զինվորական կալանքը երբեք դատական վերահսկողության օբյեկտ չի եղել: Ավելին, ՀՀ-ն միանալով ՄԻԵԿ-ին, զինվորական կալանքի մատով վերապահում էր արել:

Տրակտատի առավելություններից է այն, որ սահմանում է նաև որոշակի իրավական ռեժիմ զինվորական գերիների ազատության և անձեռնմխելիության իրավունքի սահմանափակման համար: Նրանում (**Հոդված 316՝ գերի զինվորական աստիճանավորի հետ վարվելու կարգի մասին**) մասնավորապես սահմանված է, որ «Յուրաքանչյուր գերի ընկած զինվորական՝ աստիճանավոր կամ ղեկավար պաշտոնյա, էթե երդմամբ և ստորագրությամբ խոստանում է, որ տվյալ պատերազմի ընթացքում, որի ժամանակ ինքը գերվեց, մինչև խաղաղության հաստատման պահը, գենը չի բարձրացնի հայոց զորքի դեմ և իրեն գերի վերցնողը որ ժամին կանչի՝ իսկույն հնազանդվելով կներկայանա և կընդունի գերու իր վիճակը, նրան տրվում է ազատ արձակման թուղթ, ըստ որի՝ նա ազատ-անկաշկանդ կարող է ապրել այն տարածքում, որը նպատակահարմար է գտնում իրեն գերողը. **նա կալանքից ազատվում է և սպասում խաղաղության հաստատմանը: Խաղաղության ժամանակ նրա հետ վարվում են ըստ խաղաղության համաձայնագրի»:**

Ամփոփելով «Որոգայթ փառացում» կալանքի հարցերի քննարկումը՝ նշենք, որ «Որոգայթ փառացը», լինելով Սահմանադրության նախագիծ, բնականաբար, չէր կարող առավել մանրամասն կարգավորել կալանքի կիրառման հետ կապված հարցերը: Շատ դրույթներ սահմանված են ընդհանրական տեսքով, ուստի հնարավոր չէ ամբողջությամբ ներկայացնել կալանքի տարբեր կողմերը: Այդուհանդերձ, **«Որոգայթ փառացը» մարդու իրավունքների պաշտպանության հայեցակարգի վրա հիմնված իրավական հուշարձան է, որը նախատեսել է ոչ միայն անձի ազատության և անձեռնմխելիության իրավունքը, այլև այդ իրավունքի սահմանափակման իրավաչափ հիմքեր, պայմաններ, կարգ ու**

երաշխիքներ, որոնք առավել բնութագրական են 20-րդ դարի ժողովրդավարական և իրավական պետությունների սահմանադրություններին: Գ-ա վկայում է, որ հեղինակը մարդասիրական և առաջադիմական հայացքներ է ունեցել անձի իրավական վիճակի, պետության հետ փոխհարաբերությունների վերաբերյալ:

1. Տե՛ս Գ.Ս.Ղազինյան, *Քրեական դատավարության պարսկական և արդի հիմնախնդիրները Հայաստանում*, Երևան, 2001, էջ 33:
2. Տե՛ս *Хачатрян Г.С., «Западня честолоубия» и «Нишавак» III. Шаамирына как памятники армянского права эпохи просвещения. Автореф. канд. дисс., Тбилиси, 1990, էջ 3:*
3. «Որոգայթ փառացի» հոդվածների մեջբերումները կարտրվում են Ռ.Ավագյանի *Հայ իրավական մարքի զանչարան* (մ.բ.ու. IX դ. –մ.բ. XIX դ.). Հ. 2.-Երևան, 2002, աշխարհակնից:
4. Տե՛ս Ռ. Ավագյան, *Հայ իրավական մարքի զանչարան* (մ.բ.ու. IX դ. –մ.բ. XIX դ.). Հ. 2.-Երևան, 2002, էջ 48, *Хачикян А.М., История применения и правового регулирования наказания в виде лишения свободы в Армении. Ереван, էջ 62:*
5. Տե՛ս Ջոն Լոկ, *Փիլիսոփայական ընկեր կրկեր*, հ. 2, Մոսկվա, 1962, էջեր 6, 12, 16-17:
6. Տե՛ս Գольбах А.П. *Избранные произведения. М., 1963, Т.2, էջ 38:*
7. Այս հարցերի մասին մանրամասն տե՛ս *Антоно У.Бредли Доклад. Право на свободу и безопасность личности согласно Европейской конвенции по правам человека //Бюллетень по правам человека, 1998. вып.8, էջ 156:*
8. *Որոգայթ փառացի 354-րդ հոդվածի համաշայն՝ յուրաքանչյուր քաղաքի դատարանի կողմից և դատավորների միջից ամեն ամիս ընկրվում է մեկանայա դատավոր և մեկ ամիս ժամանակով տրվում անհերքազգելի հայցերի գործերով գիշեր ու ցերեկ միջոցառումներ շեռնարկելու՝ հայցվորներին օգնելու, փախուսարի մեջ գրկվողին կարանելու ու մինչև դատավարության օրը կարանված պահելու և դատարան ներկայացնելու լիազորություններ:*
9. *Նկարհեր, որ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի այսպիսի մեկնաբանության մասին տե՛ս Энрико Ферри. Уголовная социология. М., 2005, с. 512-514.*
10. Տե՛ս Գ.Ս.Ղազինյան, *Քրեական դատավարության պարսկական և արդի հիմնախնդիրները Հայաստանում*, Երևան, 2001, էջ 36:
11. Այս հարցերի մասին մանրամասն տե՛ս

П.И.Люблинский, *Свобода личности в уголовном процессе: меры, обеспечивающая неуклонное обвиняемого от правосудия*, СПб, 1906, Кустяковский А.Ф., *О пресечении Обвиняемому способов уклоняться от следствия и суда*, СПб, 1868, և այլն:

12. Գ.Ս.Ղազինյանի կարծիքով՝ այս դատավորը քրեական հետապնդման սուբյեկտ էր, և նրան կարելի է համեմատել ժամանակակից քննիչ դատավորի հետ, ինչ և նույն տեղում, էջ 35:

13. Տրակարարի 113-րդ հոդվածը **(Գիշերային ժամերին փնից դուրս չգալու մասին)** սահմանում է. «Ամեն ոք, առանց անհրաժեշտության, երեկոյան ժամը 9-ից հեկոտ թող դուրս չգա իր փուն ու բեռից, իսկ եթե հարկադրված է դուրս գալ, պեպք է իր հետ ճրագ ունենա, հակառակ դեպքում գիշերապահի պարտքն է նրան բանարարին մինչև լուսաբաց և ապա քննել. եթե անմեղ ճանաչվի՝ նույն օրն էլ ազատ է արչակվում, եթե մեղավոր պարտվում է օրենքի համաձայն»։ Սույն նորմի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այն ներկայիս իմաստով սահմանել է վարչական իրավախախտում և նախարեսել է դրա համար անչի ազատության սահմանափակում: 159-րդ հոդվածի **(Գեռահաս որբերին աշխատանքով ապահովելու մասին)** համաձայն. «Ամեն ոք, ով գրվում է փաստերկու փարեկանից բարձր որբ ու անտեր դեռահաս պարանիներ կամ առջիկներ, որոնք պարտապ լինելով՝ անկարգ-անվայել բաներով են զբաղված, պարտավոր է բռնել նրանց և հանձնել բնակավայրի կառավարչին, որը պարտավոր է նրանց արհեստի փայլ»։ Ինչպես տեսնում ենք խոսքը վերաբերում է հասարակական կարգի պահպանության նպատակով իրականացված գործունեության մասին, ընդ որում ուշագրավն այն է, որ այս դեպքում սահմանվում է ինչպես զանցանքի սուբյեկտը, զանցանքի դիպրոգիցիան, այնպես էլ վարույթ իրականացնող սուբյեկտին: Վերոնշյալ դրույթները համեմատելով ՀՀ Սահմանադրության հետ՝ տեսնում ենք, որ դրանք հավասարաբեռ են, ավելին, նույնիսկ կարելի է պնդել, որ «Որոգայթ փառացը» առավել առաջադիմական է: ՀՀ Սահմանադրության 16-րդ հոդվածի 5-րդ կետը սահմանում է, որ օրենքը կարող է նախարեսել ազատությունից զրկում՝ անչափահասին դատարարակչական հսկողության հանձնելու կամ իրավասու այլ մարմին ներկայացնելու նպատակով, մինչդեռ «Որոգայթ փառացը» պարտավորեցնում էր բնակավայրի կառավարչին՝ ներկայիս իմաստով տեղական ինքնակառավարման մարմնի ղեկավարին, անչափահասներին ապահովել արհեստով: Դա մի քանի հարց էր լուծում. նախ՝ կանխել նման վարքագծի շարունակականությունը, երկրորդ՝ վերացնել հասարակական կարգի խախտման դեպքերը, երրորդ՝ կանխել առավել լուրջ իրավախախտումների կատարումը, չորրորդ՝ ապահովել հասարակական բարոյակա-

նությունը: Կարելի է պնդել, որ պետությունը պարտավորություն ուներ սոցիալական արակի քաղաքականություն իրականացնելու անչափահասների իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից:

14. Николай Ланге, *Древнее Русское уголовное судопроизводство (XIV, XV, XVI и половины XVII веков)*, сочинение, С.-Петербург, 1884, с. 132.

15. Дерюжинский В.Ф., *Habeas Corpus Act и его приостановка по английскому праву. Очерк основных гарантий личной свободы в Англии и их временного ограничения*. Юрьев, 1895.

16. Полянский Н.Н., *Уголовное право и уголовное суд Англии*, 2-е издание, М., 1969г. С. 288.

17. Протокол N 4 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод об обеспечении некоторых прав и свобод, помимо тех, которые уже включены в Конвенцию и первый Протокол к ней в ред. Протокола N. 11 Страсбург, 16 сентября 1963 года, <http://conventions.coe.int/treaty/rus/treaties/html/046.htm>

18. Конвенция по вопросам гражданского процесса (Гаага, 1 марта 1954 г.), http://www.minjust21.ru/konventsiya_1954